

חוטא מה דינו: תשובה ממדת הדין

כינוס תשובה, שנת התשכ"ז

מאת רבינו הגריד"ס זצ"ל

נרשם ע"י הרב צבי שכטר שליט"א, הוקלד ונערך ע"י מאיר זאב שטיינמץ¹

א. קשר בין הלוחות השניות ותשובה

סוד התשובה נתגלה למרע"ה עם ענין אמירת הי"ג מדות. ובו ביום נקבע יוה"כ, שב"י"ג מדות כלולה הבטחת תשובה. ("ודרך תשובה הורית... כמו שהודעת לעניו מקדם" – ולא נתגלה סוד זה מקודם לא לאבות ולא לשבטים, אלא רק למשה רבינו ביוה"כ.) ולוחות השניות נמי ניתנו ביום הקדוש הזה. וכנראה שקשר יש בין הלוחות השניות ותשובה. ואף שעדיין לא חטאו בעת נתינת הלוחות הראשונות, מכ"מ הי אפשר לגלות לו ענין התשובה כבר באותה שעה – שיסוד ביהדות הוא. ובע"כ צ"ל שקשר יסודי יש ביניהם, ולא סתם מקרה הוא זה שניתנו יחד.

לכתחילה, ב"י"ז בתמוז כשהודיעו הקב"ה (פ' כי תשא, לב: ז) לך רד כי שחת עמך וכו' – לא בקש מרע"ה סליחה מחילה וכפרה, אלא שלא ישמידם. וכן לבסוף (שם, פס' י"ד) – וינחם ה' על הרעה אשר דבר וכו' – שלא ישמידם, ותו לא מידי². ובעלי"י שניי (שם, פס' ל') נאמר, ועתה אעלה וכו' אולי אכפרה נא וכו', שהרגיש דלא סגי במה שהקב"ה מעביר על מדותיו ואינו בא להשמידם תומ"י, אלא דבעינן שתשרה שלוי ושלוחה ביניהם, ואמר בלשון ספק – **אולי** אכפרה, שעוד לא נתגלה לו יסוד התשובה, ומה"ט לא ידע מה לבקש – הודיעני נא את דרכיך וכו' **ואמצא חן בעיניך** וכו' כי עמך הגוי הזה (שם, לג: יג) – אבל לא אמר בבירור – סלח נא לעון העם הזה, כי אף שידע כי צריך זיך איבער בעטען (צריך להתחנן), עדיין לא ידע שאפשר להיות תשובה, וכתיאורו של הרמב"ם (פ"ז מהל' תשובה הל"ו) – שאתמול היי מאוס וכו'.³ ואחר חטא המרגלים אמר **קלארע עברי** (בלשון ברור) (פ' שלח, יד: יט) – סלח נא לעון העם הזה, כי כבר נתגלה לו אז סוד התשובה. והשיבו הקב"ה (פ' כי תשא, לג: יט) – אני אעביר כל טובי וכו' וקראתי בשם ה' (השם השני) לפניך, כי עד אז רק ידע משה רבינו משם הוי"ה **אחד** – השם שהוא קודם שיחטא האדם – ששונא ומואס בחטא, ועתה גילה לו חסדים חדשים שלא ידע מראש – **כל** טובי וכו'.⁴ ובמ' אמצעות ביקש משה מחילה (עי' פ' ואתחנן), אך לא השיבו הקב"ה מאומה עד מ' שלישיות, שבעלי"ה ראשונה ושלישית היתה קבלת התורה. הרי שיסוד התשובה תלוי בקבלת התורה בפעם השנייה. שהרי באמצעות

¹ מאמר זה יוצא לאור בבקשת ובהדרכת כבוד מורי ורבי הגר"צ שכטר שליט"א (לק', הרצ"ש). והנני אסיר תודה לו על שהעביר לידי רשימותיו משיעורי רבינו הגריד"ס זצ"ל, וביקש ממני לערוך ולהדפיס הכתבים, כדי לזכות את הרבים בתורתו תורת אמת. ואף דרוב הקטעים בתוך דרשה זו כבר הופיעו בכ"מ בכתבי רבינו ותלמידיו – זעיר שם זעיר שם [וגם עיקרי הדברים כבר הודפסו ע"י מו"ר בס' דברי הרב (עי"ש, עמ' ק"ט)], כמדומה שהדרשה במלואה ובכל הדרה אינה נמצאת בדפוס. והשתדלנו לציין למקומות שכבר הודפסו הקטעים האלו, והמעייין בציונים ימצא עוד דברים שמחים ומשמחים. ואני תפילה שד"ת אלו ימצאו חן בעיני הלומדים, ושזכות הרבצת תורת רבינו תעמוד לי ולאשתי ולזרעי, ושנזכה כולנו לסליחה מחילה וכפרה ולחתימה טובה לחיים ולשלום ביום הקדוש הבא עלינו ועל כל ישראל לטובה, אכ"ר (מ.ז.ש, בין כסה לעשור, התשפ"ב).

² והערה זו הובאה נמי בחומש מסורת הרב (עה"פ הנ"ל), ע"ש.

³ וד"ל הרמב"ם, התשובה מקרבת את הרחוקים, אמש היה זה שנאו לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד וכו'.

⁴ עפ"י מה דאיתא בגמ' ר"ה (י"ז ע"ב), ה' ה' – אני הוא קודם שיחטא האדם, ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה.

השיבו על בקשתו סליחה – פסל לך וכו' וכתבתי וכו' (שם, לד: א) – ואז, ביחד עם הלוחות השניות גילה לו הקב"ה יסוד התשובה ותורת יוה"כ. ובאמצעות אמר לו אני אעביר כל טובי – בעתיד, אך לא עתה, והיינו – דלאחר פסל לך, בצירוף עם הלוחות השניות, אז אעביר כל טובי וגו'.

ב. חוטא מה דינו

ובביאור הענין הי' נראה לומר עפ"י הירושלמי (מכות פ"ב הל' ו'), טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, שאלו לחכמה (ר"ל, כתובים, משלי) חוטא מה ענשו (וי"ג מה דינו⁵) – אמרה להם חטאים תרדף רעה. שאלו לנבואה (ר"ל, הנביאים)... והנפש החוטאת היא תמות. שאלו לתורה... יביא קרבן ויתכפר לו, אך בלא קרבן לא יתכפר לו, ואף ייסורים בכלל קרבן. שאלו לקוב"ה – אמר להם יעשה תשובה ויתכפר לו.⁶ וצ"ה, היאך אפשר להיות שתשובת הקב"ה שונה מתשובת התנ"ך. והוא פלא. וצ"ה דהתשובה הרביעית (שהשיב הקב"ה) באה מכח **מהתושבע"פ**, בניגוד לג' התשובות הראשונות שבאו מתנ"ך (שהוא התושב"כ). וכוונת הירושלמי לומר שיסוד התשובה שנתחדש למשה ביוה"כ אינה מושרשת בעיקרה בתושב"כ, אלא דוקא בתושבע"פ. המהפכה הפלאית הפתאומית שבתשובה ליתא אלא מכח התושבע"פ.

ג. תשובה ממדת חסד, תשובה ממדת אמת

וביאור הענין, שב"ג מדות נתגלה הקב"ה כרב חסד ואמת, **אשר על כן** הוא נושא עון ועובר על פשע וגו'. כלו', שלפעמים באה כפרה מכח מדת החסד, ולפעמים ממדת האמת, ומדות שונות המה, דאמת היינו מדת התפארת (אשר הוא מדתו של יעקב אבינו ע"ה, וכדכתיב תתן אמת ליעקב וגו'), וחסד (מדת אאע"ה) – ומחילה מכח חסד – היינו למעלה משכל האנושי, שעפ"י צדק ויושר אינו ראוי למחילה. והיינו דכתיב כי גדול מעל שמים חסדך (תהלים, קח:ה), כי חסד ה' מעולם ועד עולם (שם, קג:יז), כלו' – **למעלה מן הטבע, ואין סוף.**

ובגמ' פסחים (נד.) איתא דתשובה היא מז' דברים שנבראו קודם בריאת העולם. ולכאוי אינו מובן, למאי נפק"מ בזה. ובביאור כוונת הגמ' יל"פ דכך ר"ל, שרעיון התשובה הוא למעלה מן הטבע. ומזה שנבראה קודם בריאת העולם, זה גופא מורה שהיא אינה מדרך הטבע, אלא למעלה ממנו. דאילו היתה מדת התשובה חלק מבריאת העולם, אשר הי' תמיד מכח מאמרים של ויאמר אלקים, (דשם זה מורה על טבע), לא הי' באמת **למעלה מן הטבע, אלא כחלק ממנו.**

אך אין כחה תשובה אך ורק עפ"י מדת החסד. דלפעמים אפשר להיות תשובה המיוסדת על מדת ורב... אמת. ולפעמים רשאי החוטא **לתבוע** הסליחה, כי אמת (כלו', צדק) רשאים לתבוע, משא"כ חסד. כי גדול מעל שמים חסדך – כי שמים נבראו יחד עם שאר העולם, במדת ויאמר **אלקים**, ועל כן אף השמים

⁵ כ"ה בערוך לנר (מכות י. ד"ה בגמרא מאי קולטין).

⁶ והובא מאמר זה ג"כ בפסיקתא דרב כהנא (פיסקא כ"ד), ובילקוט שמעוני (ס' יחזקאל, רמז שנ"ח; תהילים, רמז תש"ב; ומשלי, רמז תתק"נ).

מהווים חלק מהטבע; משא"כ בסליחה שעפ"י אמת, **ועד** שחקים **אמתך**, שאפשר להיות סוג של תשובה עפ"י – ובכלל – חוקות הטבע.⁷

ובכוונת הירו', שביחזקאל (יח:ד) כתיב והנפש החוטאת היא תמות, פשיטא דלא ר"ל שלדברי הנביא יחזקאל ליכא תשובה, דכמה פסוקי תשובה מספר יחזקאל הובאו בתפילות של יוה"כ, וכן בחומש ובכתובים. אלא בע"כ צל"פ דכוונת הירו' היא לומר דעפ"י תנ"ך, בתורת תשובה לשאלת חוטא מה **דינו** (ולא מה ענשו) – כלו', מה הי' צריך להיות משפטו עפ"י יושר וצדק – דינו שייענש. דכן הוא בב"ד של בשר ודם, דחרטה ותשובה לא מהני.⁸ ותשובותם (של התנ"ך) היו עפ"י מדת **האמת**. ואף שמחמת רחמנותו וחסדיו המרובים לא יענוש לחטאים – כי א-ל רחום ה' אלקיך לא ירפך ולא ישחיתך וכו' (פי' ואתחנן, ד:לא) – מן הראוי הי' מכ"מ להעניש עפ"י מדת האמת. ושאלת מה **דינו**, היינו, מה הי' צ"ל מכח **מדת הדין**.

ובלשון הירושלמי – ושאלו להקב"ה, נראה דר"ל, ששאלו לתושבע"פ – מפני שאין תושבע"פ באה אלינו מתוך כתב, אלא באופן ישיר מהקב"ה בעצמו, ותשובת התושבע"פ היתה, שיש לפעמים תשובה עפ"י מדת הדין – והיינו במדת **האמת** שלו, וכנ"ל. והיינו כוונת הפסוק שבתחילת המאמר הנ"ל – **טוב וישר** ה' על כן יורה וגו', דטוב היינו עפ"י מדת **החסד**, וישר הי' עפ"י מדת **האמת**, ובדין ובצדק. דלפעמים יש תשובה עפ"י מדת **החסד** (והיי' לפי תשובת התושב"כ), ולפעמים יש תשובה עפ"י מדת האמת (דהיינו התושבע"פ).⁹

ד. חלוקת תושבע"פ מתושב"כ: זקא במתן לוחות השניות

וזה הי' החידוש שנתחדש למשה רבינו ביחד עם הלוחות השניות שעם התושבע"פ. דיעויין תשו' בית הלוי (ח"ב, דרוש י"ח), שכתב, שבלוחות הראשונות הי' כלול כל התורה כולה, וגם את התושבע"פ (כלו', יסודותיה), (וכדברי הרס"ג, שכל תרי"ג המצוות כלולות – ביסודותיהן – בעשרת הדברות). ורק בלוחות השניות נחלקו התושבע"פ והתושב"כ, וכדכתיב, כי עפ"י הדברים האלה כרתי עמך ברית וכו', ואריו"ח (גיטין ס' ע"ב) דעל פי הדברים האלה, ר"ל על פי התושבע"פ, כלו', דבלוחות הראשונות ניתנה לנו התושבע"פ כחלק מהתושב"כ, אך בלוחות השניות נעשית התושבע"פ לחלק בפני"ע, שעל פיה כרת ה' עמנו את הברית. ובפי' משפטים כתיב – ויקח משה את ספר הברית – שבלוחות ראשונות היתה הברית בקשר **לספר**, והיינו תושב"כ, שהי' הכל **בכתב**; אך בלוחות שניות נתחלקו זמ"ז.¹⁰ (וכ"ה במלבי"ם, ובשאר ספרי דרוש).

⁷ ובענין תשובה ממידת החסד ותשובה ממידת הדין, ע"ע בס' על התשובה (עמ' 24-5).

⁸ והשוה למש"כ הראב"ד (השגות להל' ע"ז פ"ד הל"ו), וז"ל, טוב הדבר שתועיל להם התשובה אבל לא מצאתי תשובה מועלת אחר התראה ומעשה. (הערת הרצ"ש)

⁹ וע"ע ס' הררי קדם (ח"א ס' מ"ד), שהובא ביאור זה של רבינו לדברי הירושלמי בקיצור.

¹⁰ וע"ע בס' ימי זיכרון (עמ' 247).

וגדלות התשובה של ורב אמת תלוי' אך בתושבע"פ. דבתחילה הי' ענין התשובה בבחינת וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר אשר ארחם, כפי רצונו ית'; ורק אח"כ נתגלה לו למשה, ורב אמת, שאפשר לתבוע הסליחה מכח מדת הדין. ובאמת ביוה"כ אומרים ויגבה... במשפט, והא-ל הקדוש נקדש בצדקה, המלך הקדוש. ובקבלה, מלכות היינו דין. הרי שאף בקדוה"י דיוה"כ שיש רעיון של דין, מכ"מ מבקשים מחל לעונותינו וגו'. דאילו בסליחות, ענין התשובה מיוסד על מדת החסד, וכמו שאנו אומרים – כדלים וכרשים דפקנו דלתיך. משא"כ בתפילת העמידה דיוה"כ, שכל כולו דין – וכן תן פחדך וכו', וצדקנו במשפט המלך המשפט – שמה מבקשים סליחה עפ"י מדת הדין.

ה. עיקר מיאוסו של חטא: מעילה בהקדש

ובביאור הענין הי' נ"ל, דהנה כתיב בפי' ויקרא (ה: טו), נפש כי תמעול מעל וגו', וידוע הוא דגדר איסור מעילה בהקדש הוא מדין גזילה,¹¹ אך לשון מעילה מופיע בחומש בעוד מקומות, והכונה על חטא בכלל – ומעלה מעל בה' וכחש בעמיתו וגו' (שם, פס' כ"א) – דהיינו פרשת אשם גזלות, והכונה על גזל הדיוט. וכן כתיב, ומעלה בו מעל (לענין סוטה, בפי' נשא, ה: יב), וימעלו באלקי אבותיהם (לענין ע"ז, בפי' דה"י א', ה: כה). ופרש"י בפי' ויקרא (ה: טו) – לשון מעילה, ר"ל שינוי.¹² ונל"פ בכוונתו, שבכל חטא, מלבד גוף ועצם מעשה העבירה, יש בו ג"כ משום מועל בקדשים ומשנה רשות, וגזילה.¹³

דהנה בתפילת נעילה אומרים – למען נחדל מעושק ידינו. וצריכים להבין – וכי כל כלל ישראל גזלנים הם שמייחדים חטא זה במיוחד בתפילותיהם. אלא נל"פ, דהיינו – שבכל עבירה יש בו גם משום גזל הקדש, שהאדם הוא שלו של הקב"ה, וכמו שאנו אומרים – הנשמה לך והגוף שלך וכו'.¹⁴ והאדם כשומר על עצמו, שהקב"ה הפקידו שיהיה ברשות עצמו וישמור על עצמו.¹⁵ וכן אמרה ברוריה לר"מ (במות שני בניהם), ה' נתן וה' לקח (מדרש משלי פרשה ל"א), וכונתה במה שאמרה ה' נתן, לא ר"ל במתנה, דא"כ, היאך נברכנו על שלקח בחזרה, אלא כוונתה שנתן בתורת שמירה. ור' חיים ויטאל ביאר שהאדם כשואל (על עצמו), שהרי כל הנאה שלו, דאם תצדק מה תתן לו, ופשיטא שאינו משלם כלום להקב"ה.¹⁶ ובכל חטא יש בו גם משום שליחות יד. ושליחות יד היינו גזל, וגזל הקדש היינו מעילה. דממון ה' קדוש הוא. ואף האדם שהוא שלו של הקב"ה, קדושה יש בו.¹⁷

¹¹ [ע"י ח"י מרן הגר"ח הלוי זצ"ל (הל' מעילה ח: א), וז"ל, דכל יסוד איסור מעילה הוא משום דין גזל הקדש, וכן מוכח מהא דמעילה שיעורו בפרוטה כו'.]

¹² וז"ל, כי תמעל מעל - אין מעילה בכל מקום אלא שינוי, וכן הוא אומר (דה"א ה' כ"ה) וימעלו באלקי אבותיהם ויזנו אחרי אלהי עמי הארץ, וכן הוא אומר בסוטה (במדבר ה' י"ב) ומעלה בו מעל.

¹³ ובפי' דברי הרב (עמ' קכ"ב) הובא דרבינו צירף לכאן ד' הגמ' ברכות (ל"ה), שכל הנהגה מן העוה"ז בלא ברכה – כאילו מעל, ע"ש.

¹⁴ וע"ע בס' על התשובה (עמ' 6-275).

¹⁵ וכאן ציין רבינו לרבינו בחיי, וכן כל ספרי מוסר עד ר' ישראל סלנטר. ולא ברור לנו כוונתו.

¹⁶ וע"ע באור החיים הק' (פ' משפטים, כב: יד) מש"כ בענין זה שהאדם כשומר פקדון (דהיי', על גופו), ומש"כ לדון אי שיך פטור בעליו עמו בהחזרת הנפש לאדונו לכשימות.

¹⁷ וע"ע בס' נפש הרב (עמ' רט"ו, אות כ"א).

והיינו עיקר מחלוקתנו עם חכמי אוה"ע (הרומיים והיוונים), שלדעתם לאדם יש **יופי**, ועל כן החשיבו את גוף האדם ביופיו, ואף כשהגוף ערום בלי בגדים. משא"כ לדעת התורה, שהאדם **קדוש** (כנ"ל), ובקדושה תמיד מדגישים את ענין הצניעות, ושיהיה הגוף מכוסה, כדכתיב – ולא יבואו לראות כבלע את הקודש ומתו.¹⁸

ובזה מושרש עיקר מיאוסו של החטא, שע"י מעילה יוצא ההקדש לחולין, מפני שהקדש מאד עדין, וא"א לו להשאר בקדושתו לאחר המעילה, וכדכתיב בקרא – ובאו בה פריצים וחללוהו (ע"י גמי ע"ז נב:), ורז"ה ורמב"ן שמה, וזה דין אחד עם הנ"ל). ודבכל פעם שהאדם חוטא, מלבד פעולת החטא עצמה, האדם מתטמא בטומאת הנפש, וקדושת נפשו **מתחללת**, והאדם נעשה **לחולין**. וברגע שהאדם יוצא לחולין, שאיפותיו משתנות – יחד עם דיעותיו וכל הילוכו.

ולאידך גיסא, ע"י קיום מצוות יש **קידוש** האדם.¹⁹ ישמחו במלכותך... וקוראי ענג – ופי' קוראי עונג, דער ייד בענקט נאך קדושה (היהודי שואף לקדושה). ואף שהרגש זה (בענקען נאך שבת) – הוא רק עשה בלבד (לדעת הרמב"ן עה"פ זכור), מכ"מ כחו גדול **לקידוש** הרגשת האדם. וכן בכל המצוות וכל העבירות – אז מ'קוקט אויף די וועלט דורך די בריללען פון תורה איז עס אן אנדער וועלט, פוליטיש, בהרגשות, בשאיפות וכו' (כשאדם מסתכל על העולם מתוך משקפיים של תורה, הוא רואה עולם אחר לגמרי וכו'). ותגובותיו תמיד שונות לכל המתהווה בעולם.

1. תשובה על פעולת החטא, תשובה על טומאת החטא

ואין חילול הקדושה שוה תמיד כשיעור חומר העבירה. ולדוגמא, בראובן שתבע כבוד אמו, כתבה עליו תורה מה שכתבה.²⁰ ואף יעקב הענישו בחומר. והוא פלא, דלפי קבלת חז"ל (גמי שבת נ"ה ע"ב) – כמעט שלא עבר עבירה כלל. אלא ביאור הענין הוא, שאף שלפי דעתו של ראובן עשה יעקב אביו עוולה נגד אמו, מכ"מ לפי הדין הי' צריך הוא לומר לו, אבי, כתוב בתורה כך וכך,²¹ וע"י חטאו זה בכבוד אב, ביטל ושיבר ראובן את קדושת ביתו ומשפחתו של יעקב, וחילל את שלמותו וכבודו – אז **חללת** יצועי עלה, ולא הענישו יעקב אבינו על גופה של העבירה, אלא על החילול שגרם על ידה, על **טומאת** החטא, וזה הביא לידי מכירת יוסף, שאילו היה פחד ומורא אביהם על פניהם, לא היו מוכרים אותו.²² וכששב ראובן

¹⁸ והשוה מש"כ בענין הקשר בין קדושה וצניעות בס' דברי הגות והערכה (במאמר "פליטת סופריהם, " עמ' 174). שם הביא רבינו מה שאמר לו אביו הגר"מ זצ"ל,

שכל שהרגש קדוש יותר וכל שהוא אינטימי יותר, טעון הוא יותר גניזה במעמקים. בתי אבראי, שבהם האדם מפעיל ומבליט את הנעשה בפנימיותו, צריכים להיות מובדלים מן קודש הקודשים של האדם, "והבדילה הפרוכת לכם בין הקודש ובין קודש הקדשים" (שמות כו, לג) כו' ואיזהו המקום המקודש ביותר אם לא קודש הקודשים של היי הרגש...?

¹⁹ וע"ע בספרי (ס"פ שלח, הובא בסה"מ להרמ"ו, שורש ד'), והייתם קדושים – זו קדושת מצוות. ריבוי מצוות תמיד מחיל תוספת קדושה. והשוה מש"כ מו"ר הרצ"ש שליט"א בס' ארץ הצבי (סי' י"ב אות ב', ורס"י כ'). וע"ע אגרות משה או"ח ד: מט, וש"ע הרב בעל התניא או"ח (מ"ת, סוס"י ד').

²⁰ בפ' ויחי (מט:ד) כתיב, פחז כמים אל תותר כי עליית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה.

²¹ ע"י שו"ע יו"ד סי' ר"מ סע' י"א.

²² ובזה שהאדם נידון גם על מה שנגרם ע"י חטאו (ולא על מעשה החטא לבד), ע"י מש"כ בנפש החיים (שער א', פי"ב).

אל הבור ומצא שיוסף איננו שם וצעק בקול, הילד איננו ואני אנה אני בא (פ' וישב, לז: ל) – הרגיש אז בזה, שהוא גרם למכירת יוסף. ולזה נתכוונו במדרש שאמרו, וישב ראובן אל הבור, שעסוק הי' בשקו ובתעניתו על שבלבל כו',²³ שזה עתה הבין חומר הטומאה והחילול שגרם ע"י חטאו הפעוט.

וזוהי הכוונה בתפילה זכה (של החי"א) – ולא די שלא קידשתי את חי, אלא שטמאתי אותו ובראתי משחיתים ומחבלים וכו' בעלי מומים וכו'. שבתפילה זכה הדגיש החי"א לא את פעולת החטא (כי כל זה כבר כלול בוידוי הקצר – באשמנו בגדנו – ובעל חטא באריכות), אלא על טומאת החטא.²⁴ וכן בראובן, שמסתמא שב תומ"י מפעולת החטא, דתיכף לאחר הפסוק וישכב את פלגש אביו כתיב – ויהי בשכון ישראל בארץ ההיא וכו' ויהיו בני יעקב שנים עשר (פ' וישלח, לה: כב), ופרש"י – שאף ראובן הי' בכלל שבטי י-ה, ושוה לאחיו.²⁵ וכבר כתב הרמב"ן (פ' ויגש, מו: ב) שנקרא בשם יעקב כשהוא בגלות ובנפילותיו, ונקרא בשם ישראל בעודו בגלותו. ועפ"י יל"פ, ויהי בשכון ישראל בארץ ההיא, שהיה בכבודו השלם, אך לאחר חטאו של ראובן כתיב, ויהיו בני יעקב י"ב – שנפל ממדרגת חשיבותו. וראובן לא שב מזה שגרם לטומאת החטא אלא לאחר זמן, בעת מכירת יוסף, וכאמור.

ומעתה יל"פ, דתשובה על פעולת החטא אפשר שתהיה תשובה באמת, כלומר, במדת הדין, שהרי כך נברא האדם עם היצה"ר, וכדכתיב דאדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, וכעין אנוס הוא החוטא, וזה שיש להחוטא הזכות לשוב, הוא במקצתו – ממדת הדין, וכאמור. אך בנוגע לטומאת החטא, היאך שייך על זה מחילה ותשובה – הלא גרם לחורבן גדול, ועל זה אין סליחה ותשובה עפ"י מדת האמת והדין. ותשובת התושב"כ (בירושלמי הנ"ל) היתה מצד התחשבותה בטומאת החטא, ולפיכך אמרה, חוטא – דינו שיענש.

ז. קדושת ישראל: קדושת דמים וקדושת הגוף

והנה יש שני סוגי קדושה, דיש קדושת דמים ויש קדושת הגוף. וקדוה"ג תמיד תלוי במזבח והקרבת הקרבים עליו, ואינו רק שקרבן זה מיועד ומשועבד למזבח, אלא שקדוש הוא בעצמו ובגופו.

והנה כתיב בפ' יתרו (יט: ו) ואתם תהיו לי... וגוי קדוש, ויל"ע באופי זאת הקדושה. כששיבר משה את הלוחות, אמר לו הקב"ה יישר כחך (גמ' שבת פ"ז ע"א). וצ"ע, שאף לאחר שירד משה עם הלוחות השניות ג"כ עבדו ע"ז – בבעל פעור – ונהרגו אז יותר מאשר בשעת חטא העגל, ומדוע לא שיבר משה רבינו אף את הלוחות השניות, כמו שעשה ללוחות הראשונות.²⁶ ונל"פ, שלכתחילה לא נתקדשו אלא בקדו"ד, שהיו משועבדים לשמירת המצוות, לציית למצוות התורה. ושעבוד היינו רק קדו"ד, ומעילה (שע"י

²³ בראשית רבה, פ' וישלח (פד: יט), והובא בפרש"י (לז: כט).

²⁴ ובהא דחטא גם מטמא את האדם, ע"י בס' על התשובה (עמ' 17). והשוה שערי תשובה לרבינו יונה (שער א', העיקר העשירי [אות ל"ה]) שאברי האדם שחטא בהן צריכים תיקון ע"י עשיית מצוות בהן. כל' החטא מטמא ומחלל האברים, וצריך לטהרם ע"י קיום מצוות ועשיית מעשים טובים.

²⁵ ד"ל רש"י, ויהיו בני יעקב שנים עשר – מתחיל לענין ראשון משנולד בנימין נשלמה המטה, ומעתה ראויים להמנות, ומנאן. ורבותינו דרשו ללמדנו בא שכולן שוין, וכולן צדיקים, שלא חטא ראובן.

²⁶ כן הק' ילד מחדר לרבינו, ונהנה מהקושיא.

עבודה זרה) מחללת לקדו"ד, ומוציא אותה לחולין. ולפיכך בקש הקב"ה להשמיד כל ישראל – מפני שפקעה מעליהם קדושתם מכל וכל. משא"כ לאחר הלוחות השניות, שעל ידיהם נתעלו לדרגת **קדוה"ג**, דלא סגי בזה שנתקדשו **בקדו"ד**, דבעינן שיהיו קוב"ה ואורייתא וישראל כולא חד, כלוי, שיהיו **אחד** עם התורה; ובקדושת **הגוף** הרי קיי"ל דיש מועל אחר מועל.²⁷ דאף דאפשר לסלק ממנה יפיה והדרה, לפוגמה, ולמעטה, כאילו היא בטלה, אך אי"א להפקיעה ולבטלה מכל וכל. ומה"ט רק בלוחות הראשונות היתה שייכת שבירה, דכבר פקעה מהם קדושתם לגמרי, משא"כ לאחר הלוחות השניות, דאז לא היה שייך ענין השמדת כלל ישראל ושבירת הלוחות בע"ז דבעל פעור, כי אז כבר היו קדושים כלל ישראל **בקדוה"ג**, אשר זה לעולם לא שייך להתבטל.²⁸

וזו כוונת הגמ' ר"ה הנ"ל לענין כפילות שם ה' דבתחילת הי"ג מדות – ה' ה', ה' קודם שיחטא, וה' לאחר שיחטא, דזהו סוד הלוחות השניות – שעדיין יש בישראל **קדוה"ג**, ועדיין **טוב** הוא בתוכתוך נשמתו, ושייך **לתבוע** על זה סליחה בתשובה, כי עדיין הנשמה בקדושתה. וקידוש זה דקדוה"ג נתחדש ע"י מתן לוחות השניות, והפרדת התושבע"פ מהתושב"כ.

ח. קדושת הגוף: מכח תושבע"פ

וטעם ד"ז שנתקדשו **בקדוה"ג** בשעת מתן לוחות השניות, משא"כ בלוחות ראשונות, דבלוחות הראשונות היתה התושבע"פ נכלל בתושב"כ – והכל היה כתוב על הספר, ומונח בארון קודש, מחוץ לגוף הישראלי, והאדם רק ה' **משועבד** להתורה. משא"כ לאחר קבלת הלוחות השניות, דמאז היתה התושבע"פ כתובה לא על הקלף, אלא על המוח ועל הנשמה של היהודי, וממילא הוי דינו כגוף הקדושה, כקלף הס"ת שעליו כתובים כל הפסוקים.²⁹ (כן כתב ר' יוסף בער, בעמח"ס בית הלוי).³⁰

²⁷ מתני' מס' מעילה (י"ט ע"ב)

²⁸ השוה מש"כ בס' ימי זיכרון (עמ' 9-248).

²⁹ וע"ע דרשת רבינו (א איד איז געליכען צו א ספר תורה) בבית יוסף שאול (חוברת ד'), ומובא במקצת בס' מפני הרב (עמ' קס"ט). ואפי' ישראל עם הארץ שלא עסק בתורה מימיו ג"כ נתקדש בקדושת התורה, דהא איתא בגמ' נדה (ל' ע"ב) דכשהולד במעי אמו, המלאך מלמדו כהת"כ, ואף שסוטר על פיו ומשכחו, מכ"מ נתקדש בקדושת התורה, וכדביאר רבינו כ"פ. ועי' מש"כ מו"ר הרצ"ש בס' ארץ הצבי (סי' י"ב, אות ד').

³⁰ וז"ל בבית הלוי (דרוש י"ח),

והנה עי"ז שניתן להם אח"כ בעל פה נתעלו בה ישראל מעלה גדולה יותר, דמקודם דכל התורה הי' רמוז בהלוחות היו ישראל והתורה שני עניינים דישראל הם המקיימים להתורה ושומרים אותה והיו אז בכחינת כלי שמונח בו התורה וכמו אה"ק שמונח בו הס"ת והוא תשמישי קדושה אבל אח"כ דניתן להם התורה שבע"פ נמצא דישראל הם בכחי' קלף של תושבע"פ וכמאה"כ כתבם על לוח לבך וכמו שהקלף של ס"ת הוא עצם הקדושה ולא תשמיש דהקלף והכתב שכתוב בו שניהם ביחד הם ס"ת כמו כן התורה וישראל כולא חד הוא אמנם לא כל אדם יוכל להשיג כל התושב"פ כמו שהיו על הלוחות הראשונים רק כל אחד ואחד זוכה בה לפי מדרגתו ולפי יגיעתו בתורה"ק ורק משה רבינו השיג כל מה שניתן בכח אנושי להשיג בהתורה ונמצא נעשה גופו קדוש כגוף של תושבע"פ וכמו שבלוחות הראשונים היו כתובים כל התושבע"פ כמו כן אח"כ היו כתובים בראשו של משה כל מה שניתן לאדם רשות להשיג בהתושבע"פ ונמצא שאצל משה רבינו חזר הכל כמו שהי' מקודם השבירה רק ניתוסף לו עי"ז עוד מעלה גדולה דבתחילה היו כתובים בהלוחות ואח"כ נכתבו בו ובראשו ועיין בעירובין (דף נ"ד) אלמלא לא נשתברו הלוחות לא הי' תורה משתכחת מישראל שנאמר חרות על הלוחות דכשהי' מסתכלים בהלוחות ידעו כל הדברים ומה שהיה נצרך להם בהתורה והשכחה בלימוד התורה נתחדשה אח"כ ובמשה רבינו חזר כמקודם וכדאיתא במדרש רבה כל ארבעים יום היה לומד תורה ושוכח ואחר כך ניתנה לו במתנה וזהו כמו שנתבאר.

ובפי' כי תשא (לד: כז) כתוב, כתב לך... כי עפ"י הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל. ויאמר הנה אנכי כורת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות וגוי' (שם, פס' י'). וצ"ב, לאיזה נפלאות נתכוין בזה. ועי' במפרשים. ופרש"י, דנפלאות היי' – שלא תשרה נבואה באוה"ע.³¹

אבל עוד נל"פ דר"ל, שתחול קדושת הגוף על כלל ישראל. דמה"ט נשארנו עדיין בקדושתנו לאחר כל הגזירות והשמדות והעבירות והמינות ואפיקורסות וכו' – דהלא היינו דין קדוה"ג, שלעולם אינה בטלה ואינה נפקעת, אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגויים דבר שכזה.

וענין התשובה שתיאר הרמב"ם – אמש היה מאוס וכו' והיום אהוב וכו' אני איש אחר וכו', שאפשר לו להעלות האישיות האמיתית שלו שטמונה במעמקי נפשו. ויסוד זה לא נמצא בתושב"כ, כנ"ל, אלא **בברית** דתושבע"פ, אשר על ידה נעשה גוף האדם הישראלי לחפצא של קדוה"ג.

ט. יוה"כ כיו"ט של מתן תורה שבע"פ

ואשר על כן כלול בקדושת היום דיוה"כ הוא ענין זה, דיוה"כ הוא יום קבלת התורה של התושבע"פ.³² ושבעות – הוא חג מתן תורה שבכתב בלבד, ויוה"כ עולה עליו בזה.

ומבואר בגמ' יומא (לב). שכל הפרשה (של סדר העבודה) כתובה על הסדר, חוץ מהפסוק של הוצאת כף ומחתה, דלפי פשטות משמעות התושב"כ משמע שהעבודה נעשית בג' חלקים, בבגדי זהב, בגדי לבן, ובגדי זהב, אך לפי קבלת התושבע"פ, מקובל שחמש טבילות ועשרה קידושין טובל כה"ג ומקדש ביוה"כ, כלו', שהעבודה צריכה להעשות בחמשה חלקים, בבגדי זהב, בגדי לבן, בגדי זהב, בגדי לבן, ולבסוף בבגדי זהב. והק' הרמב"ן, א"כ מ"ט נכתבה באמת שלא על הסדר. עיי"ש מה שתיירץ. ונל"ת עוד – שבקשה תורה להראות, שיוה"כ הוא היו"ט של מתן תורה שבע"פ, וקבלת התושבע"פ עוקרת פי' הפסוק מפשוטו.³³

ולעוד דוגמא, כל נדרי – שמתחילים עניני יוה"כ בהיתר נדרים, אשר זהו ענין כל נדרי (לפי המנהג הקדום). והיתר נדרים פורחין באויר וכו' (מתני' חגיגה י' ע"א), ואינו מיוסד על שום פסוק שבתושב"כ, שהיא קבלה מתושבע"פ. וע"פ כל האמור, שפיר מובן הקשר שבין ענין היתר נדרים עם היו"ט דיוה"כ.³⁴

³¹ ד"ל רש"י, אעשה נפלאות – לשון ונפלינו שתהיו מובדלים בזו מכל האומות, שלא תשרה שכינתי עליהם.

³² והשוה הדברים דלהלן באות זה לס' ימי זיכרון (עמ' 6-245).

³³ וע"ע ס' נפש הרב (עמ' רצג-ד).

³⁴ ויש לציין דעוד ביאר רבינו את מנהגנו לומר כל נדרי בליל יוה"כ באופן אחר, והוא עפ"י דברי הרמב"ן (המובאים בר"ן לנדרים כז). דחילק בין התרת הנדר ע"י חרטה ובין התרתו ע"י פתח, דבהיתר ע"י חרטה לא נתחרט על אמירת הנדר, משא"כ בהיתר ע"י פתח, דמתחרט הוא על עצם אמירת הנדר. וביאר חילוק זה עפ"י ד' הרמב"ם (פ"ב מהל' תשובה הל"ד), עי"ש. ועפ"י ביאר שמנהגנו לומר כל נדרי בליל יוה"כ הוא להורות שכמו שחכם יכול להתיר נדר מעיקרו, כמו"כ אפשר לעקור את החטא מעיקרו ע"י התשובה. וכעין ב' אופני התרת נדרים, יש ב' אופני תשובה – ע"י פתח – שכל החטא היה בשגגה ובטעות – וע"י חרטה – שהחוטא מתחרט על מה שעשה, ומשנה שמו, ובגדיו, וכל השקפת חייו, ועושה עצמו לאיש אחר וכו'. וכ"ז הובא ביתר ביאור בס' מפני הרב (עמ' קצח-ר). וע"ע בס' על התשובה (עמ' 103-108). וכבר שמענו כ"פ מפי מו"ר הרצ"ש שצריך להשוות דברי הרמח"ל (מסילת ישרים, פ"ד), וז"ל, שבהיות השב מכיר את חטאו ומודה בו, ומתבונן על רעתו, ושב ומתחרט עליו חרטה גמורה דמעיקרא **כחרטת הנדר ממש**, שהוא מתנחם לגמרי, והיה חפץ ומשתוקק שמעולם לא נעשה הדבר ההוא וכו' והנה עקירת הדבר מרצונו יחשב לו כעקירת הנדר ומתכפר לו.

ולדעת חכמי הדרוש, אף בסוכות יש כענין הזה, דפסח הוא היו"ט של יציאת מצרים, ושבעות – היו"ט של מתן תורה, אך סוכות – מה טיבה. (עי' מורה נבוכים, שכתב דהוא היו"ט של ביאת הארץ.) ולחכמי הדרוש – סוכות הוא היו"ט של התושבע"פ. ונראה להוסיף – שהוא המשך מיוה"כ, והיינו, היו"ט של טהרת הנפש, דידועים דברי המדרש עה"פ ולקחתם... ביום הראשון, ראשון לחשבון עונות, וכנ"ל.³⁵ ואיתא במדרש שבמוצאי יוה"כ, בת קול יוצאת ואומרת, לך אכול בשמחה לחמך... כי כבר רצה האלקים את מעשיך, והיינו סוכות – וטהרת הנפש א"א להיות אלא עי"ז שיש לאדם קדושת הגוף בנפשו, והיינו – עי"י תושבע"פ. וכמעט כל מצוות דסוכות עפ"י תושבע"פ הן, בסוכה – שיעורין, מחיצין, לבוד, דופן עקומה, אויר פוסל בגי', סכך פסול פוסל בד'; ניסוך המים; ערבה למזבח.

והרבה מחלוקות היו בזמן בית שני בין הצדוקים והפרושים בקשר ליוה"כ ולסוכות, כגון זה שהשביעו לכה"ג ביוה"כ (יומא פ"א מ"ה).³⁶ ובגמ' סוכה (מח):, מעשה בצדוקי אחד שניסך על גבי רגליו, ורגמוהו כל העם באתרוגיהם. ולכאוי' צל"ה, מדוע לא סקלוהו באבנים. ויש שמפרשים, דבהא דניסך על רגליו, הראה לכל שלא האמין בתושבע"פ, שהיא מקור הדין של ניסוך המים. ולזה ענו כל העם ואמרו, אי"כ – דאין לך תושבע"פ – מנין לך דפרי עץ הדר היינו אתרוג. זרוק אף האתרוג מידך! כלו', לא שסקלוהו באתרוגיהם ממש, אלא שטענו דרך ויכוח, דאם אינך מאמין בתושבע"פ, ולפיכך אינך נוהג בניסוך המים, אז צריך גם לזרוק את האתרוג מידך, שקבלתנו שהוא הפרי הנאמר בקרא, היא גי"כ מתושבע"פ.³⁷

ומה"ט כי הרמב"ם (פ"ח מהל' סוכה הל' י"ב) שהשמחה בסוכות יתירה מבשאר יו"ט – מפני שהוא לפני ה' (ושמחתם לפני ה' וכו').³⁸ והי' נ"ל בכוונתו, שבחג הסוכות איכא קירבה יתירה להקב"ה, מפני שהוא גי"כ היו"ט של התושבע"פ, ולפיכך יש בו שמחה יתירה.³⁹ ומה שהזכיר הרמב"ם שהשמחה בחג הסוכות

³⁵ עי' מדרש תנחומא (פ' אמור).

³⁶ וז"ל הרמ"ב פיה"מ (שם),

ומשביעין אותו על דבר שאי אפשר לשום אדם לראותו אם שנהו, לפי שהצדוקין סוברין שנותן את הקטורת על האש בהיכל ואח"כ מכניס את המחטה לבית קדש הקדשים, ולומדין באמרו יתעלה כי בענן אראה על הכפורת שאינו נכנס אל הכפורת אלא בענן, ובא בקבלה האמתית שאין הדבר כן אלא כמו שפירש ואמר ונתן את הקטרת על האש לפני ה', ואי אפשר אז לשום אדם לדעת מה עשה שהרי אמר ה' וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבואו לכפר בקדש עד צאתו, ולפיכך משביעין אותו.

³⁷ ואמר רבינו שכמדומה לו שראה ד"ז בס' ערבי נחל, לא' מהדרשנים. ולא מצינו.

³⁸ ובענין השוואת שמחה לעמידה לפני ה', עי' מש"כ רבינו במאמרו הנפלא, ובקשתם משם (הע' 19), וז"ל,

גם בשמחת מועדים הכללית, על אף התלבשותה בצורת פינוק הגוף, צפון קיום שמחה שבלב, פעולה נפשית-רוחנית. במה מתבטאת מהות שמחת הלב? בהרגשת נוכחות ה' והתדבקות בו וכו' האדם שמח כשהוא עומד לפני ה', כשהוא סר מעליו – פקע הגיל.

³⁹ ונראה דמה"ט אמרו במתני' (תענית כ"כ ע"ב) דלא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב וכיוה"כ, ואמרו ע"ז בגמ' (שם) ל' ע"ב), בשלמא יום הכפורים - משום דאית ביה סליחה ומחילה, יום שניתנו בו לוחות האחרונות. ולכאוי' אינו מובן, מה קשר בין שמחה וסליחה ומחילה. ולפי ד' רבינו א"ש, דהא ע"י השגת סליחה ומחילה נעשה האדם אהוב וקרוב להקב"ה (וכדבהאנו מהרמ"ב פ"ז מתשובה). והקירבה להקב"ה מביא לידי שמחה – וכפי הקירבה, כן השמחה. ולפי"ז יובן נמי הקשר בין סליחה ומחילה ליום שניתנו בו הלוחות האחרונות, דהן הן הדברים, דע"י הלוחות השניות – שהם מייצגים התושבע"פ – נתקדשו בני"י בקדושת הגוף, וניתנה להם האפשרות של תשובה עפ"י דין, וכנ"ל, וכל זה מביא לידי שמחה ביוה"כ. וע"ע בס' הררי קדם (ח"א סי' ע"ו) שהביא כדברים האלו מאת רבינו. וע"ע במאמר ובקשתם משם (שם), וז"ל רבינו, כמו כן יש להביא סמוכין כי מצות שמחה מתייחסת תמיד לחוויה פנימית ומהווה קיום שבלב, מדברי הגאונים הרבים שאמרו "והשיאנו" בראש השנה וביום הכיפורים כו' טעמם ונימוקם עמם, כי גם ראש השנה ויום הכיפורים נכללו במועדי ה' המחוייבים בשמחה. לפום ריהטא, שיטתם מתמיהה מאד: מה ענין שמחה לר"ה ויוה"כ, שאין בהם

מיוחדת היא בזה שהוא לפני ה', נראה שנתכוין לשם השני שבי"ג המדות, ה', לאחר שיחטא, שהוא השם השוכן אתם בתוך טומאותם, מפני הקדוה"ג של האדם הישראלי, הבאה מכח התושבע"פ הכתובה על עצמו ועל נפשו, שהאדם הישראלי הוא הוא בבחינת גוף הקדושה.

שלמי שמחה? אמנם, לפי באורנו, כי חובת שמחה באה לידי קיומה על-ידי חוויה שבלב, אין תימה כלל בדבריהם. התודעה של עמידה לפני ה' משתייכת גם לר"ה וליוה"כ. אפייני הוא הדבר, כי אנו פוסקים כרבן גמליאל, כי ר"ה ויוה"כ מפסיקים כרגלים.